

Основними тактичними завданнями, характерними для різних типових слідчих ситуацій є: виявлення зв'язків потерпілого та їх перевірка; передбачення та мінімізація посткримінального впливу на рідних або близьких потерпілого, забезпечення їх безпеки; аналіз інформації, яка надходить; оперативна перевірка висунутих версій; фіксація доказової інформації; встановлення, розшук та затримання підозрюваних. Стосовно конкретних завдань, не об'їждно зазначити, що основним завданням при виникненні першої слідчої ситуації є встановлення особи потерпілого; другої – встановлення і аналіз зв'язку «злочинець – жертва» через близьких, родичів і знайомих потерпілого; третьої – встановлення місцезнаходження підозрюваної особи і перевірка її на причетність до скоєного вбивства. Для вирішення зазначених завдань у кожній слідчій ситуації був визначений відповідний комплекс слідчих дій та інших заходів.

Подальше розслідування повинно бути організовано таким чином, щоб забезпечити дотримання вимог про всебічність, повноту і об'єктивність розслідування, а також щоб забезпечити встановлення ролі кожного співучасника у скоєнні злочину.

Список літератури: 1. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2002. 2. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Х., 1976. 3. Салтєвський М.В. Криміналістика. К., 1996. 4. Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. Х., 2003. 5. Драпкин Л.Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1987. 6. Яблоков Н.П. Криміналістика. М., 2003. 7. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т. 3. М., 1997. 8. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. С.-Пб., 2003. 9. Волобуев А.Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці // Вісник Університету внутрішніх справ. Х., 1999. Вип.5.

Надійшла до редколегії 01.09.06

Д. Д. Заяць

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ СИТУАЦІЙ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

У криміналістиці ситуаційний підхід, як правило, використовується для вирішення різних завдань стратегічного та тактичного характеру. Ситуаційний підхід до розслідування окремих видів злочинів та проведення окремих слідчих дій був врахований дослідниками при розробці криміналістичного вчення про ситуації [1]. В юридичній літературі проблема криміналістичних ситуацій була предметом дослідження, зокрема, Т.С. Волчецької, М.П. Яблокова, В.К. Гавло, Р.С. Белкіна, Л.Я. Драпкіна та ін. [2]. Так, В.К. Гавло вважає, що під слідчою ситуацією варто розуміти сукупність фактичних даних, що відбивають істотні риси подій, якою вона постає на тому чи іншому етапі розслідування злочинів [3, с.90]. Водночас М.П. Яблоков зазначає, що в загальній проблемі

слідчих ситуацій необхідно розрізняти ситуації, що «виникають при проведенні окремих слідчих дій» [4, с.21]. Аналіз основних положень вчення про слідчі ситуації дозволяє дійти висновку про те, що ситуацію слідчої дії необхідно розглядати як самостійну категорію. Дане твердження ґрунтується на тому, що ситуація слідчої дії – це певне становище, яке складається при підготовці і проведенні слідчої дії і водночас є частиною ситуації розслідування. У зв'язку з цим слід погодитись з В.Ю. Шепітько, який відзначає, що тактика слідчої дії залежить від двох груп ситуацій: слідчої ситуації і ситуації слідчої дії [5, с.85]. Зміст ситуації слідчої дії залежить від комплексу компонентів, що до неї входять, визначаючи її індивідуальність, і зумовлює вибір тактики з метою вирішення завдань тактичного характеру. Вважаємо, що у криміналістичному вченні про слідчі ситуації необхідно розмежовувати поняття «слідча ситуація» і поняття «ситуація слідчої дії». Насамперед, під **ситуацією слідчої дії** слід розуміти певне становище, яке складається при підготовці і проведенні слідчої дії і яке характеризується сукупністю умов та обставин, що враховуються слідчим при визначенні кола організаційних заходів, тактичних правил і виборі тактичних прийомів, необхідних для проведення слідчої дії відповідно до її цілей.

Слід зазначити, що дослідження проблем ситуацій слідчих дій дозволяє систематизувати ці ситуації за різними підставами, вивчити окремі їх види, особливо проблемного (складного) характеру, розробити відповідні криміналістичні рекомендації, створити умови для розробки оптимальних варіантів дій слідчого в конкретній ситуації і відповідних їм комплексів тактичних прийомів.

Аналіз матеріалів слідчої практики та наукових поглядів більшості вчених-криміналістів, зокрема, Л. Я. Драпкіна, Р. С. Белкіна, М. П. Яблокова, Г. А. Зоріна, О. Я. Баєва та ін. [6] щодо класифікації слідчих ситуацій дозволяють визначити види ситуацій перевірки показань на місці. Варто розрізняти конкретну ситуацію, що складається при проведенні перевірки показань на місці, і ситуацію типову, що повторюється в певних умовах, як спеціальне наукове поняття, і, як вірно помітив М. П. Яблоков, «найвищий ступінь абстракції» [7, с.139]. Типова ситуація являє собою сукупність узагальнених, суттєвих відмінних ознак, загальних для певної групи ситуацій, які зустрічаються при проведенні слідчої дії. Так, аналіз матеріалів слідчої практики дозволяє виділити дві **типові ситуації** перевірки показань на місці: сприятливу (безконфліктну) ситуацію та конфліктну ситуацію.

Вважаємо, що метою перевірки показань на місці в умовах **сприятливої ситуації** є уточнення, деталізація показань потерпілого, свідка, обвинувачуваного. У даній ситуації, як правило, обстановка на місці злочину не зазнала істотних змін і підозрюва-

ний, обвинувачений, потерпілий, свідок дали на допиті правдиві показання, які потребують уточнення чи конкретизації. **Конфліктна ситуація** має місце тоді, коли свідчий і особа, показання якої перевіряються, протистоять один одному, прагнуть досягнення різних цілей, і в ході проведення першого допиту зазначена особа дає неправдиві показання або частково їх змінює, але такі показання потребують перевірки чи уточнення на місці події злочину. Одним із методів нейтралізації вже існуючого конфлікту є перевірка показань на місці за участю зазначених осіб.

Слід зазначити, що на свідомий процес прийняття особою рішення про давання неправдивих показань мають певний вплив мотиви настанови давання таких показань. В юридичній літературі їх розподіляють на захисні та обвинувальні. До захисних мотивів давання неправдивих показань відносяться: боязнь зіпсувати відносини з іншими особами, що проходять у справі; страх помсти з боку підозрюваного, обвинувачуваного, їхніх знайомих та родичів; прагнення сховати свої недобрі вчинки, аморальну поведінку, бязгузливність; небажання в подальшому виступати як свідок чи учасник слідчої дії, бути викликаним до суду; побоювання бути знехтуваною людиною через припущену стосовно когось із членів групи (наприклад, неповнолітніх) «зради»; бажання приховати інтимні аспекти життя; відверта чи прихована антипатія до слідчого; дружні в минулому, родинні чи сімейні стосунки, злочинний зв'язок з підозрюваним чи обвинувачуваним; побоювання за свою безпеку та безпеку своїх близьких; безнадія та своєрідна безвихідь, що обумовлена втратою віри у справедливість; скептичне ставлення до можливостей слідчих органів у розкритті злочину і забезпеченні компенсації матеріальної шкоди чи власної безпеки тощо. Обвинувальні мотиви, на думку більшості дослідників, пов'язані з: бажанням уникнути відповідальності за скоєний злочин чи зменшити свою провину або понести покарання не за скоєний злочин, а за менш тяжкий злочин; вигоридити чи пом'якшити провину співучасників на підставі дружніх, сімейних чи родинних зв'язків, з корисливих міркувань; обмовити співучасників з метою помсти чи щоб забезпечити власну безпеку в майбутньому; обмовити себе через бажання опинитися в особливих умовах життя – з причин сімейного, службового чи іншого характеру; – приховання злочинної поведінки близької людини [8, с.65–81; 9, с.612–613].

Зазначеними мотивами можуть керуватися в своїй діяльності як потерпілий, свідок, так і підозрюваний, обвинувачений. Серед причин, що сприяють даванню неправдивих показань, слід визначити найбільш поширені. Це, насамперед: вплив на особу членів злочинної групи, родичів, знайомих та інших заінтересованих осіб; особиста майнова, родинна, професійна та інша заінтересованість; неправильне ведення досудового слідства; спільне пере-

бування осіб в місцях затримання та ін. Слідчий при аналізі показань осіб, матеріалів кримінальної справи та інформації, якою він володіє, виявляє неправдиві показання, їхні мотиви та причини і приймає необхідні заходи щодо їх викриття та усунення. Викладене дозволяє зробити висновок про необхідність проведення низки слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, спрямованих на подолання неправдивих показань. На наш погляд, до числа ефективних слідчих дій слід відносити перевірку показань на місці, результати проведення якої будуть залежати від застосування комплексу наступних тактичних прийомів: 1) використання можливостей тактичної переваги; 2) ретроспективне відтворення показань; 3) використання «негативних обставин»; 4) деталізація пояснень та демонстрації дій; 5) реконструкцію обстановки з попереднім змінюванням обстановки, в якій відбувалась досліджувана подія; 6) застосування методу «штучних координат»; 7) спостереження за дезадаптивною поведінкою особи, яка перевіряється.

Слід зазначити, що ситуація є явищем динамічним, завжди з'являються нові обставини, нова інформація, які вносять зміни в ситуацію, що раніше склалася, потребують від слідчого відступу від наміченої програми дій. Різноманіття зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на проведення перевірки показань на місці, на певному її етапі, завжди формує конкретну ситуацію, як єдине ціле, з усіма складними зв'язками та відношеннями, що її складають. **Конкретна ситуація** перевірки показань на місці складається безпосередньо при її проведенні та пізнається, оцінюється слідчим на підставі загальних закономірностей розвитку процесу пізнання. Дана ситуація завжди індивідуальна, вона визначається безліччю специфічних рис, притаманних обстановці проведення даної слідчої дії.

Так, аналіз слідчої практики дозволив виділити наступні конкретні ситуації перевірки показань на місці. Зокрема, це:

1. *Ситуації, які визначаються обсягом обставин, що підлягають перевірці.* Насамперед, на наш погляд, це ситуації, у яких перевірки або уточненню підлягають окремі обставини події (наприклад, проникнення в приміщення), а також ситуації, у яких перевірки та уточненню підлягає весь механізм скоєння злочину (починаючи з маршруту пересування на місце події та закінчуючи місцем приховування викраденого).

2. *Ситуації, що визначаються знанням місця події,* тобто конкретна ситуація має місце, коли особа, показання якої перевіряються, точно знає та може правильно вказати на розташування місця події, або ситуація, коли особа, що перевіряється, вкаже місце події в процесі згадування при проведенні слідчої дії, а також ситуація проведення перевірки на місці, яке відомо слідству або ситуація проведення перевірки на місці, яке слідству невідомо.

3. *Ситуації, що визначаються незмінністю обстановки місця події*, тобто ситуації, у яких обстановка місця проведення перевірки залишилась незмінною, або ситуації, у яких обстановка місця проведення перевірки змінена, а тому підлягає повній чи частковій реконструкції.

4. *Ситуації, що залежать від розташування місця події*: це ситуації, коли перевірка показань на місці проводиться на відкритій місцевості, або ситуації, коли перевірка проводиться у приміщенні.

5. *Ситуації, що залежать від кількості осіб, показання яких підлягають перевірці*: ситуації при перевірці показань одної особи, тобто обвинувачуваного чи потерпілого, свідка; ситуації при перевірці показань двох обвинувачуваних; ситуації при перевірці показань кількох осіб, тобто двох обвинувачених, потерпілого та свідка.

6. *Ситуації, що визначаються кількістю епізодів злочинної діяльності особи, показання якої підлягають перевірці*: ситуації, у яких перевіряється показання обвинувачуваного щодо одного епізоду події; ситуації, у яких перевіряється показання обвинувачуваних щодо кількох епізодів злочинної діяльності.

7. *Ситуації, пов'язані з протидією здійсненню перевірки*: ситуації відмови потерпілого надати своє помешкання для проведення у ньому перевірки; ситуації відмови особи, яка перевіряється, від подальшого проведення вже розпочатої перевірки; ситуації чинення опору з боку заінтересованих осіб чи співучасників, що залишились на свободі.

8. *Ситуації, що виникають на різних етапах розслідування*: ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування; ситуації, що виникають на подальшому етапі розслідування.

До типової ситуації перевірки показань на місці відноситься також несприятлива ситуація, коли слідчий не має можливості як з тактичної, так і з етичної точки зору провести дану слідчу дію в конкретному місці. Слідчому необхідно діяти в умовах несприятливої ситуації, коли місце події за допомогою використання інформаційних технологій виступає в опосередкованому вигляді, тобто відображається в тривимірній проекції на моніторі комп'ютера.

Аналіз матеріалів слідчої практики свідчить, що необхідність в проведенні зазначеного виду перевірки показань на місці виникає в ситуації, коли вихід на місце проведення перевірки показань на місці створює загрозу життю та здоров'ю учасників даної слідчої дії; коли стан здоров'я особи, показання якої перевіряються, не дозволяє провести перевірку показань на місці внаслідок її хворобливого стану, поранення та інших причин; коли обстановка місця події на момент проведення перевірки показань на місці зазнала істотних змін у порівнянні з тією, яка існувала на час учинення злочину, або коли слідчий на підставі ст.521 КПК приймає рішення про забезпечення безпеки підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка. У таких ситуаціях доцільно місце події злочину

реконструювати за допомогою інформаційних технологій, тобто шляхом зображення місця події у тривимірній проекції.

Враховуючи те, що організована злочинність набуває великих масштабів і збільшується безпека, яку вона створює для учасників кримінального судочинства, вважаємо, що зазначена проблема потребує проведення подальших наукових розробок і формування рекомендацій працівникам слідчих органів щодо здійснення заходів забезпечення безпеки даним учасникам з позицій криміналістичної тактики – при проведенні слідчих дій, зокрема, перевірки показань на місці.

Викладене свідчить, що вибір тактичних прийомів при проведенні та підготовці перевірки показань на місці залежить від типової та конкретної ситуації. Знання слідчим зазначених ситуацій перевірки показань на місці сприятиме ефективності та результативності проведення даної слідчої дії при розслідуванні окремих видів злочину.

Список літератури: 1. Волчеккая Т.С. Криминалистическая ситуалогия. М., 1997. 2. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985; Балугина Т.С. Проблема следственных ситуаций в криминалистической литературе // Изв. вузов. Правоведение. 1983. № 1; Васильев А.Н. Следственная тактика. М., 1976; Герасимов И.Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования преступлений // Соц. законность. М., 1977. № 7; Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Следственная тактика: принципы и функции К., 1983; Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. Научные труды Свердловского юридического института. Свердловск, 1975. Вып. 41 и др. 3. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. М., 1973. 4. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 30. М., 1979. 5. Денисюк С.Ф., Шепитько В.Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистический анализ): Научно-практическое пособие. Х., 1999. 6. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций // Следственные ситуации и раскрытие преступлений / Ученые труды Свердловского юрид. ин-та. Свердловск, 1975. Вып. 41; Его же. Общая характеристика следственных ситуаций // Следственная ситуация. М., 1985; Белкин Р.С., Яблоков Н.П. Структура следственной ситуации и её компоненты // Криминалистика социалистических стран. М., 1986; Зорин Г.А. Криминалистическая методология. Мн., 2000; Баев О.Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии и криминалистические средства их предупреждения и разрешения: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Л., 1985. 7. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М., 1984. 8. Ратинов А.Р., Скотникова Т.А. Самооговор (происхождение, предотвращение и разоблачение ложных признаний). М., 1973. 9. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. М., 1999.

Надійшла до редколегії 15.06.06